

Deliberationes tudományos folyóirat
17. évfolyam 2. szám 2024/2, 47–70. oldal
Kézirat beérkezése: 2024. november 22.
Kézirat befogadása: 2024. november 28.
DOI: 10.54230/Delib.2024.2.47

Deliberationes Scientific Journal
Vol.17; Ed.No. 2/2024, pages: 47–70
Paper submitted: 22nd November 2024
Paper accepted: 28th November 2024
DOI: 10.54230/Delib.2024.2.47

A KARDOSKÚT-HATABLAKI ROMÁNKORI TEMPLOM ÉS ÁRPÁD-KORI UDVARHÁZ RAJZI ELMÉLETI REKONSTRUKCIÓJA

Szőke Balázs
Gál Ferenc Egyetem, „Bálint Sándor” Vallási Kultúra Kutatócsoport,

Absztrakt

Kardoskút-Hatablakon az 1950-es évek közepén egy Árpád-kori falu régészeti feltárását végezték. A Méri István által vezetett ásatáson egy, az átlagosnál magasabb színvonalon megépített, udvarházként meghatározható épületet is feltártak. A tanulmányban az azóta eltelt évtizedek kutatási eredményeit felhasználva tesztek kísérletet az egykori épület rajzi elméleti rekonstrukciójára. Ehhez a kísérleti régészeti eredményeket és a szabadtéri néprajzi múzeum jellegű, történeti rekonstrukciókat is felhasználom.

Kulcsszavak: Méri István, Kardoskút, udvarház, építészeti rekonstrukció, Árpád kor, lovagi kultúra

VIRTUAL ARCHEOLOGICAL RECONSTRUCTION OF THE ROMANESQUE CHURCH AND ÁRPÁD-ERA MANOR HOUSE IN KARDOSKÚT-HATABLAK

Balázs Szőke
Gál Ferenc University, „Bálint Sándor” Research Group
for the Study of Religious Culture,
Research fellow

Abstract

In the mid-1950s, an archaeological excavation was carried out in the Kardoskút-Hatablak area, during which the remains of a village from the Árpád era were uncovered. The excavation was led by István Méri. Among the finds was a structure

built to an above-average standard, identified as a manor house. This topic caught my attention because traces of this type of building rarely remained. The virtual reconstruction of this former manor house, is mainly based on the previous research results of the few analogies.

Keywords: István Méri, Kardoskút, manor house, virtual reconstruction, Árpád-era, knighthood

A magyarországi régészeti kutatások történetében, az alföldi falukutatás szempontjából kiemelkedő jelentőségű feltárás volt Méri István 1955–1958 között Kardoskúton végzett ásátása.¹ Ekkor ugyanis olyan épülettípusok kerültek elő egyazon településen, amelyek jól meghatározhatóan tartoztak a tatárjárást megelőző évszázadok időhorizontjához, és ahol egyetlen ásátáson megfigyelhető volt az Árpád-kor klasszikus veremháza, a jellegzetes félköríves szentélyzáródású, téglafalazatú Árpád-kori templom, valamint a templom második építési periódusának korához köthető udvarház, illetve a hozzátartozó, nagyméretű, állattartásra használt, földbe mélyített épület. Az ásatásról megjelent publikáció felhasználásával született meg az Árpád-kori Szolnokot bemutató rekonstrukciós modell és animáció analógiákra támaszkodó elemeinek kialakítása, melyek Kertész Róbert iránymutatásai szerint készültek.²

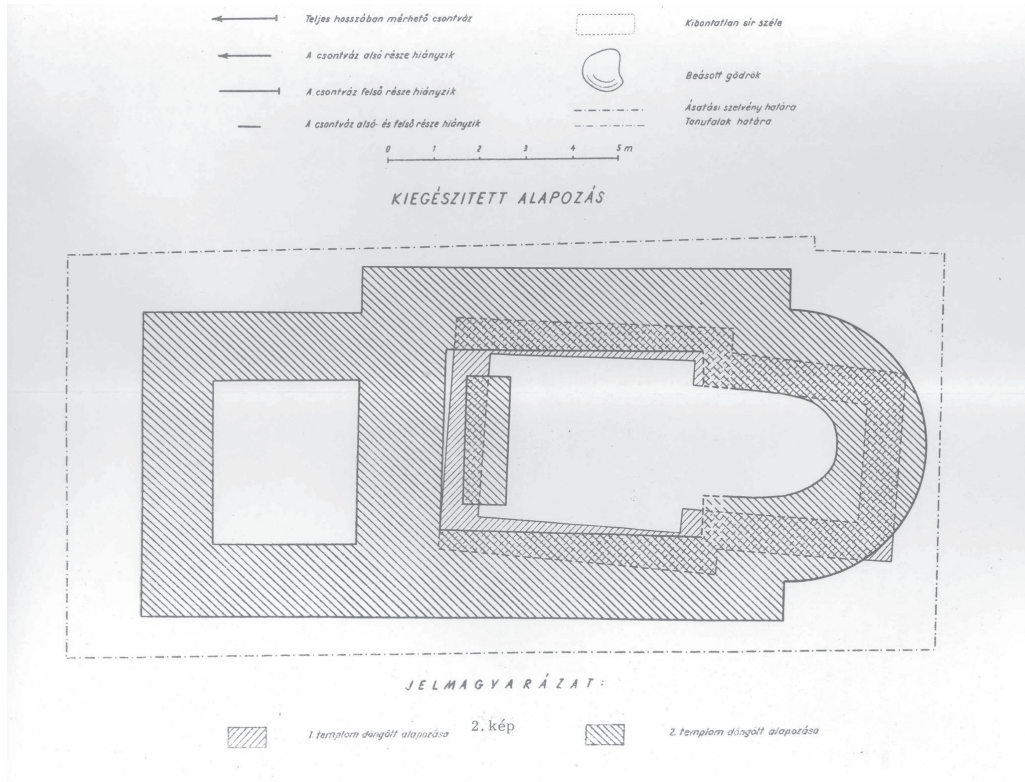
Kardoskút félúton fekszik Orosháza és Tótkomlós között. Mindkét Békés vármegyei mezőváros a 18. századi telepítés során nyerte el mai formáját, közöttük azonban a Szőlőspusztá és a részét képező Kardoskút Csongrád vármegyéhez tartozott. A térképi adatok szerint Kardoskút helyén pusztá volt, ahol a 18. századra az egykori templom létezése is feledésbe merült.³ Első térképi forrásunk a 18. század végén készült, első katonai felmérés térképszelvénye. Ezen a Tisza széles árterétől messze elkülönülő, magasabb fekvésű, gyepes pusztá terület látható. A térképi ábrázolások szerint azonban a Szárazérhez számos kisebb tó kapcsolódott. A szomszédos Tótkomlós és Orosháza határa már láthatóan mezőgazdasági termelés alá vont területek lehettek, de jól megfigyelhető, hogy egykor ezek is füves puszták voltak. A kardoskúti pusztáról mintegy két-három kilométer távolságban, nyugati irányban található néhány nagy, szikes tó, távolabb pedig a Tisza mocsaras árterületi része. Az akkor Hódmezővásárhelyhez tartozó terület első önálló térképi ábrázolása szintén a 18. század végén, 1788-ban készült. Ez egységesen füves pusztának mutatta, területén feltüntetve az átmenő útvonalakat, amelyek nyomvonalá a mai napig változatlan, úgyszintén az itató kutakat a település helyén, ezek között a „Kardos barma kutya” néven megnevezett itatóhelyet. A pusztából faluvá fejlődött településtől délkeleti irányban, az országút mentén található az a régészeti lelőhely, amelyet viszonylag nagymértékben feltárva, több objektumra kiterjedt ásatásokkal sikerült meghatározni.

1 Méri 1964; Szatmári 2013: 245–247.

2 Kertész 2021: 79–170.

3 Lásd az 1788-as keltezésű birtoktérképet: <https://maps.hungaricana.hu/hu/MOLTerkeptar/29785/view/?bbox=-4072%2C-8011%2C16592%2C302>, utolsó letöltés: 2024.11.20.

A terület elnevezése Hatablaki dűlő volt. A templom helyén a korábbi időkben is zajlottak bolygatások, beásások, elsősorban téglabányászás céljából. Elsőként Varga Antal, hódmezővásárhelyi tanár végzett kutatást a területen, melynek során feltételezhetően a templom egykori tornyát találta meg.⁴ A templom környezetét Olasz Ernő tárta fel az 1950-es évek elején.⁵ Méri István ezt a már bolygatott területet tárta föl pontosan, valamint azonosította a templom több periódusának maradványait. Méri magas színvonalon dokumentálta a feltárást, és sikerült meghatároznia egy korábbi, illetve egy későbbi Árpád-kori templom alapfalait (1. kép).⁶ Kutatásai során megállapította, hogy ez a templom még a tatárjárás alatt elpusztult, így a település is azok közé a középkori falvak közé tartozott, amelyek a késő középkorra elpusztásodtak. Ebből a szempontból szinte egyedülálló keresztmetszetet ad a lelőhely a 11-13. század közötti falusi anyagi kultúra régészeti meghatározásához.

1. kép: Kardoskút-Hatablak, a templom feltárási alaprajza
Méri István 1964-es munkájában

4 Méri 1964: 4–5.

5 Olasz 1954: 196–201.

6 Szatmári: 2013: 245–247.

Az első templom egy kisebb méretű, egyenes szentélyzáródású épület volt.⁷ Ennek az épületnek az alapozása csak mintegy 70-80 cm szélességű volt. Az alaptest az alapárokba visszadöngölt tömör agyagból készült, erre kerültek az épület téglafalai. Meglepőnek tűnik, hogy a korábbi építési periódusban már megjelent az egyenes szentélyzáródás, amely jellemzően később, a románkori és a gótika átmeneti stílusában vált elterjedtté.⁸ A kutatások – a Dél-Alföldön feltárható, megismerhető középkori templomokról készült tanulmányok – alapján azonban számos megegyező méretű és alaprajzi elrendezésű, kora Árpád-kori templomot ismerünk Békés vármegyéből, de számos Dunántúli példa is idézhető.⁹ A csehországi és németországi kutatások az ilyen

2. kép: Fatemplom rekonstrukciója a Roter Hahn történeti szabadidőparkban.

alapozásokat fatemplomokhoz kötik (2. kép).¹⁰ Ehhez az épülethez nem kapcsolódott pusztulási réteg, a templomot rövidebb használat után lebontották, helyére egy lényegesen nagyobb, már félköríves szentélyzáródású, jellegzetes románkori templomot

⁷ Méri 1964: 4–6.

⁸ Szakács 2013b.

⁹ Szatmári 2005: 173–175. (Például Apácaegyháza, Bánkút Rózsa major, Felsőboz)

¹⁰ Például a csehországi Curia Vitkov: <https://curiavitkov.cz/>, utolsó letöltés: 2024.11.22.

3. kép: Kardoskút-Hatablak, a templom belső tere a karzat felé
(Szőke Balázs rekonstrukciója)

hasonló léptékűek.¹³ Különösen jó analógia Nagykopáncs temploma, amelyet az 1930-as években romjaiból újból felépítettek. Ugyanilyen méretű és arányú továbbá a szeri monostor plébánia temploma, amelyet középpilléres karzata okán hoztak párhuzamba Kardoskúttal.¹⁴

Az épülettípus elterjedtsége és a számos fennálló példa ellenére is indokolt volt a kardoskúti templom rajzi rekonstrukciójának az elkészítése, mivel néhány jellegzetessége egyedivé tette ezt az épületet. Az egyik a már említett, erőteljes és aszimmetrikus

emeltek. A templomnak a nyugati oldalon nagyméretű tornya is épült. A két épület különálló építési periódusát az eltérő téglaméretek is jól mutatják. A későbbi épülethez grandiózus alapozás készült, amely döngölt agyagból és ebbe rétegenként elhelyezett téglasorokból készült. Az alapozás szélessége megközelíti a 180-200 centimétert; ez méret pedig arra utal, hogy viszonylag vastag és magas falakat építettek az alapozásra. A korabeli analógiák alapján az épület falazata valószínűleg akár 120 cm vastag is lehetett, a hajó magassága pedig elérhette a 8 métert.¹¹ A templom nyugati tornyának alapozása hasonlóan erőteljes volt. Érdekes módon a torony a déli oldalhoz csatlakozott és csak kevéssel volt keskenyebb, mint a hajó szélessége. Ebből ítélve egy igen erőteljes, akár erődítésként is használható épületre következtethetünk. A templom rajzi elméleti rekonstrukcióját a korabeli analógiák felhasználásával készítettem.¹² Számos, szinte azonos méretű téglateplom található ebből az időszakból országszerte. Kardoskút szűkebb környezetében, Csomorkány és Nagykopáncs puszta templomromjai

11 A méreteket a magyarországi fennálló, hasonló léptékű épületek méretei alapján számoltam.

12 Lővei 2002a-b.

13 Béres 2000: 193–218.

14 Horváth 2000: 123–142.

elhelyezésű torony, a másik pedig a templom középpilléres nyugati karzata. Ebből a szempontból a rajzi rekonstrukciók elsősorban a belső tér nézetei alapján adhatnak okot érdeklődésre, de ezen kívül az udvarház és a templom léptékének összehasonlítása szempontjából is tanulságokkal járt a munkának az elvégzése (3-4. kép).

4. kép: Kardoskút-Hatablak, a templom délkeleti nézete (Szőke Balázs rekonstrukciója)

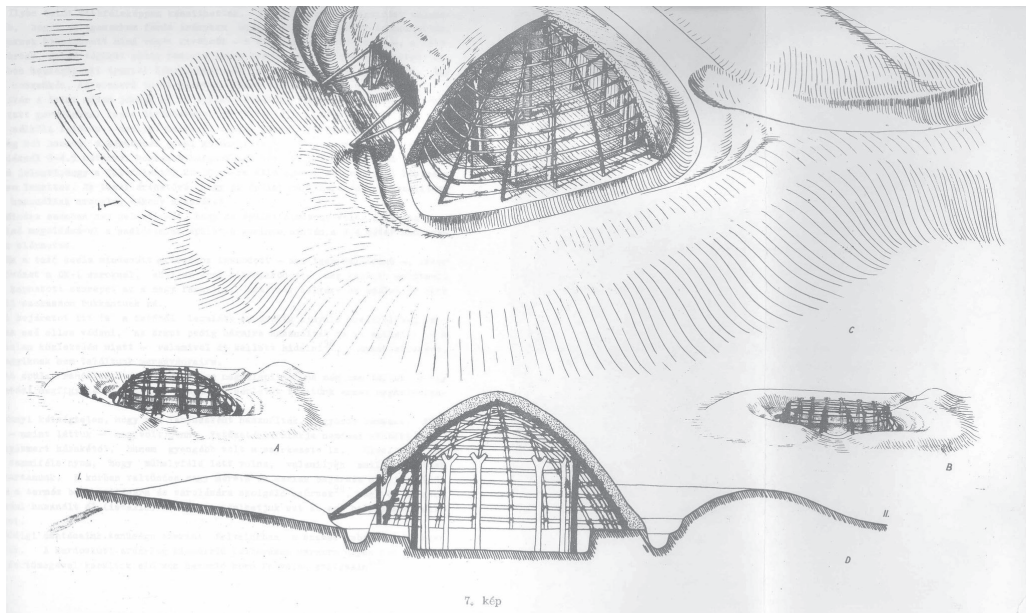
Az ásátásokon feltártak egy jellegzetes, földbe mélyített Árpád-kori veremházat, amely az ilyen típusú épületek tipikus példája. Az Árpád-kori veremházak kutatása a régészeti leletanyag döntő többségének köszönhetően mindig nagy figyelmet kapott.¹⁵ Erről a háztípusról számos rajzi rekonstrukció született, sőt több ilyen épület teljes rekonstrukciója is felépült.¹⁶ Ez a ház templom közelében állt egykor, attól mintegy 45 méterre. Ugyancsak feltártak a templomtól mintegy 400-450 méter távolságban, egy az Árpád-kori viszonyok között kiemelkedő színvonalon megépített, részben téglafalazatú lakóházat is. Ettől nem messze, mintegy 50 méteres távolságban pedig egy nagyméretű, földbe mélyített ovális árokkal és a külső oldalán sánccal kerített földólat/aklot/istállót (5. kép).¹⁷ Ez a nagyméretű, földbe mélyített épület minden bizonnyal nagyobb állatállomány elhelyezésére szolgált. A néprajzi kutatás szerint ilyen földbe mélyített aklokot elsősorban a juhnyájak teleltetésére építettek, az épület néprajzi párhuzamai a 19. századból is megtalálhatóak. Az építmény érdekessége, hogy bizonyítja, ebben az időben is volt olyan állatállomány, amely egyrészt számszerűen

¹⁵ Takács 2001, Takács 2010.

¹⁶ Bencze et al. 1999; Zay 2013.

¹⁷ Méri 1964: 28–36.

sok egyedből állt, másrészt pedig olyan tartási körülményeket igényelt, amelyekhez ilyen nagyméretű építményekre volt szükség.

5. kép: Kardoskút-Hatablak, a földakol rekonstrukciós rajza (Méri, 1964)

Az ásatások során feltárt legérdekesebb objektum azonban mindenképpen az udvarházként meghatározható, részben téglából épült ház volt.¹⁸ Ez az épület alapvetően nem túl nagyméretű, azonban még bolygatott állapotában is számtalan információval szolgált egykori kiépítéséről. Az épület az átlagos lakóházakhoz viszonyítva lényegesen erősebben megépített épület volt. Az épületnek teljes egészében erős cölöpváza volt, ezeknek a földbe süllyesztett oszlopoknak az alapgödre mindenhol előkerült. Nem tisztázott azonban, hogy ezek földbe ásott faoszlopok voltak, vagy olyan nagyobb méretű tuskók, amelyekre egy talpgerendás favázás épület szerkezetét támaszthatták fel, a földfelszín – vagy a lemélyített első járószint – fölé emelve ezt a fontos szerkezeti elemet. Az előbbire példa a Tiszaugon feltárt 14. századi, ugyancsak kúriának meghatározott, vert földfalú épület, míg a tuskóra állított talpgerendára a mándi favázás templom a késő középkorból.¹⁹ Az épület színvonala, és a második templom építésével bizonyíthatóan egykorú építése alapján talán ez utóbbi megoldás a valószínűbb (6. kép).

Az épületet a templom építőanyagának maradványából, részben selejtből építették fel.²⁰ Erre utal az „in situ” helyzetben megtalált falazatokban felhasznált nagyon sok

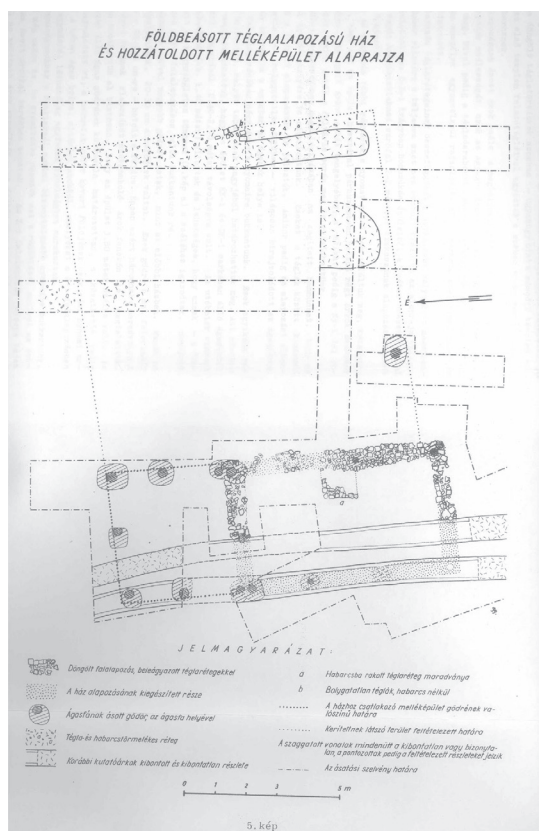
¹⁸ Méri 1964: 19–27.

¹⁹ Balassa 1992: 56.; Laszlovszky 2006: 295–314.

²⁰ Méri 1964: 20–21.

törött, illetve szabálytalan téglá használata. Az épület mintegy háromötödének habarcsba rakott téglával körbefalazott szerkezete volt. Az épület keleti végének négyzetes szobája valószínűleg teljesen fából készült, zsilipelt palló vagy borona falszerkezettel, esetleg palló kitöltésű „Fachwerk”-kel. Az épület kéthelyiséges volt, amely épülettípus szélesebb körű elterjedését a 13. század végére és a 14. század elejére teszi a kutatás.²¹ Ez a kéthelyiséges elrendezés a földfelszínre épített parasztházak általános elrendezése volt a 14–19. század között. Ugyanakkor a királyi és nemesi rezidenciák is ezt a formát követték, csak nagyobb léptékben és színvonalasabb kivitelben. Ilyen szempontból ez az épület az egyik, vagy talán a legkorábbi kéthelyiséges, nagyobb méretű lakóház, amelyet falusi környezetben idáig sikerült feltárni. Nyilvánvaló, hogy ez a ház ebben az időszakban nem jobbagyok lakóhelye volt, hanem annak a birtokosnak az életkörülményeibe adhat betekintést, aki a megye egyik legjobban megépített falusi templomát építtette ugyanebben az időben. A templom birtokosi használatára utal az azonosítható gyúri karzat is.

Az épület teljes terjedelmében feltárássra került. Egykori felépítésére utalnak a cölöplyukak gödrei, amelyek kivétel nélkül előkerülhettek. Ezek egy olyan épületet rajzolnak ki számunkra, melynek szélessége négy és fél métertől öt méterig terjedt, hosszúsága pedig közel 11 méter volt. Az épülethez egy megközelítőleg 11×10 méteres, kerített udvar is tartozott. Az épület téglafalainak vastagsága mintegy 60 cm volt, belvilága a téglafalak között alig éri el a négy méteres szélességet.²² Hosszúsága ennek a teremnek mintegy hét méter lehetett. Ehhez kapcsolódik a csak cölöplyukak alapján kijelölt négyzetes tér. A feltárások során ennek helyén nem került elő patics, ami

6. kép: Kardoskút-Hatablak, az udvarház feltárási alaprajza (Méri, 1964.)

²¹ Lásd a *Ház és Ember: A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közleményei* számait, az 1980–2017 közötti periódusból itt: https://library.hungaricana.hu/hu/collection/muze_orsz_skan_haz_es_ember/, utolsó letöltés: 2024.11.22.

²² Méri 1964: 19–27.

arra utal, hogy ez a szoba teljes egészében fából készülhetett. Az épületet kerítő közel négyszintes udvar falát viszont épp a paticsnymok és a csak agyagba rakott téglák jellemlik ki.²³ A cölöpalapozás nyomai az épület falazatában végig megtalálhatóak. A cölöpök egymástól szinte azonos távolságra helyezkednek el. Az épületrészek sarkain, illetve a rövidebb oldalak közepén egy-egy cölöp található, míg a hosszú oldalon, a téglafalazatú részen két-két cölöp osztja az alaprajzot egyenlő szakaszokra. Az épületrészek találkozásánál a cölöpöket megkettőzték, amely esetleg arra utal, hogy a fából készült épületrész később épült a téglafalazatú rész mögé, vagy időrendileg épp fordítva. A fából készült épületrész három oldalán közepén szintén egy-egy cölöp található, ez alapján látható, hogy az épület vázszerkezete egységes terv alapján készült, az esetleges bővítés ellenére is.

A feltárt épületrészek alagsorszerűen, mintegy 70-80 cm-es mélységben süllyedtek az egykori talajszint alá. Az udvarház – a templomhoz hasonlóan – egy nagyon enyhén kiemelkedő, kisebb dombon helyezkedett el. Adódik a lehetőség, amely Méri István publikációjában is felmerült, hogy ezt az épületet egy masszív anyagokból megépített, már téglafalazatú, de még földbe mélyített nagyméretű veremházként rekonstruáljuk.²⁴ Maga Méri, az épületet egy nagyméretű, de részben még földbe mélyített, téglafalazatú falakkal is rendelkező ágasfás szelemen szerkezetű házként írta le. Analógiaként az ismert Árpád-kori veremházakat, valamint általában a kelet-európai síkság honfoglalás-kori és középkori veremházait nevezte meg. A mintegy 60 centiméter vastag, erős habarcsba rakott téglafalazat, valamint a rendkívül nagyméretű és igen mély cölöpalapozás alapján az analógiák keresésénél azonban nem csak a veremházakat vehetjük figyelembe, hanem a korabeli elit építkezéseit, a várak lakóépületeit, valamint a korabeli városok építkezéseit is.

Az épületszerkezetek mérete és a falvastagság alapján logikus feltételezni, hogy ez az épület egy nagyobb, palotaszerű lakóház alagsora volt. Ez az épülettípus Nyugat-Európában számos példával fellelhető. Az ilyen típusú palotaépületek a késő római kor óta elterjedtek voltak, azokban a nyugat-európai térségekben, ahol a városfejlődés viszonylag magas színvonalon vészelte át a népvándorlás korszakát.²⁵ Ez az építési mód, illetve háztípus – mind városi lakóházként, mind vidéki rezidenciaként – azokon a területeken volt elterjedt, amelyek ugyan kívül estek az egykori római birodalom határain, de ahol a Karoling-korban már megindult a nagyobb arányú építőtevékenység. A baltikumi Hansa-régióban a telepített városok fejlődéséhez kapcsolódó típusként terjedtek el ezek az építmények. Ebben a térségben régészetiileg jól dokumentált a városfejlődésnek ezen szakasza, hála a fennmaradásának kedvező körülményeknek. Braunschweigban a 12-13. század folyamán teljesedett ki ez az építésmód – az itt elterjedt épülettípust „Kamenate”, azaz kandallós ház néven ismerik (7. kép).²⁶ Ezek az épü-

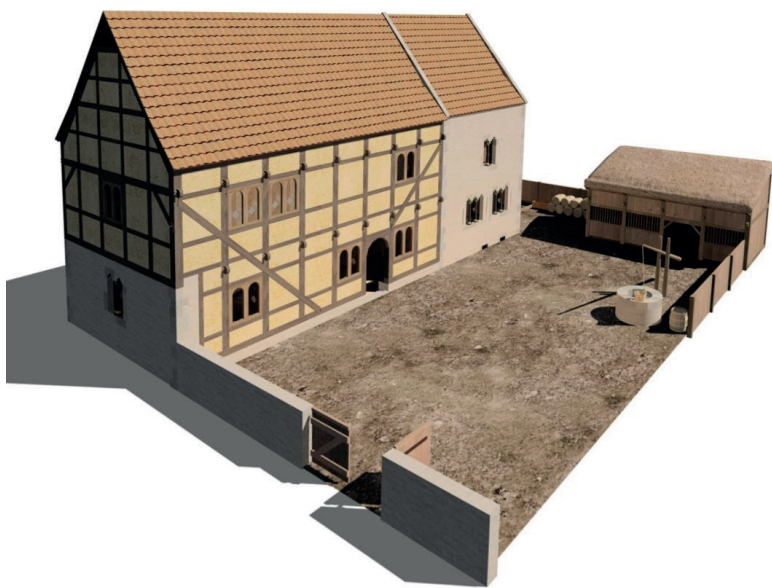
23 uo.

24 uo.

25 Bouwmeester 2016: 329–352.

26 Rieger 2021.

letek kéthelyiségesek, egy nagyobb méretű teremből, és egy négyzetes, kisebb méretű kandallóval vagy kályhával fűthető szobából épültek fel. Az épületek általában emeletesek és földszintjük vagy részben a földbe mélyített alagsoruk épült. Konyhájuk a földszinten található, a hosszabb és nagyobb méretű terem közepén, vagy a hosszoldal mellett elhelyezett nyílt tűzhely a központjuk. Az épületek emeletén egy nagyobb terem helyezkedett el, amelyhez közvetlen kapcsolódott a kályhával fűthető lakószoba. A szobához kapcsolódott általában az épület árnyékszéke. Ezek az épületek általában négy-hét méter szélesek és tíz-tizenhat méter hosszúak voltak. Általában a kisebb négyzetes rész épült kő vagy téglafalazattal, míg a hosszabb, nagyobb méretű terem többnyire faváz, „Fachwerk” szerkezetű volt. Kályhával fűthető szobákat azonban tisztán fából készült házakból is ismerünk. A nyugat-európai városi példáknál ismert, hogy az ilyen típusú házak döntő többsége a középkorban teljes egészében fából épült, vagy paticsal tapasztott faváz szerkezettel rendelkezett, és csak a reprezentatívabb épületek épültek részben kő- vagy téglafalazatokkal.

7. kép: Braunschweig. A Hagenbrücke 5. szám alatti „Kamenate” rekonstrukciós rajza, a „Fachwerk” szerkezetű előépülettel. Forrás: <https://www.braunschweig.de/leben/stadtportraet/geschichte/kemenatenausstellung/eg06.php>, utolsó letöltés: 2024.11.22.

A korszak egyik épségben fennmaradt ilyen típus lakóháza a németországi Amorbachban áll.²⁷ A „Templerhaus”-ként ismert épület egy lakótorony-szerű építmény, melynek pincéje és földszintje hasonló léptékű, mint a kardoskúti udvarház téglával körbefalazott része. Falainak vastagsága hasonló a kardoskúti épületéhez. Az alépítményre két emeletnyi „Fachwerk” szerkezet került. Az épület faszerkezete is eredeti, sőt mi több, a favázás részbe beépített korabeli ablakok és az ajtó nyomai is megmaradtak (8. kép).

8. kép: Az Amorbach-i „Templerhaus”. Forrás: [https://de.wikipedia.org/wiki/Templerhaus_\(Amorbach\)#/media/File:Templerhaus_Amorbach.JPG](https://de.wikipedia.org/wiki/Templerhaus_(Amorbach)#/media/File:Templerhaus_Amorbach.JPG), utolsó lekvás: 2024.11.22.

²⁷ Mittelstraß 2002.

9. kép: Kardoskút Hatablak, az udvarház (Szőke Balázs rekonstrukciós rajza)

10. kép: Kardoskút Hatablak, az udvarház (Szőke Balázs rekonstrukciós rajza)

11. kép: Nienover, városi polgárház rekonstrukciója
az elnéptelenedett városközpont helyén.

Forrás: <https://www.facebook.com/Nienover/photos>, utolsó lehvívás: 2024.11.22.

Lübeck belvárosában számos épületet tártak fel a régészek. Ezek a fából készült, pincékkel rendelkező polgárházak jól dokumentált leletekkel szolgálnak a város alapításától a kőházak megjelenéséig. A 12–13. századi épületek közül számos ugyanolyan régészeti jellegzetességekkel jellemezhető, mint amilyenekkel a kardoskúti épület is rendelkezik (9–10. kép).²⁸

Hasonló, kőből vagy fából készült pincék találhatók a tatárjárás után alapított váci németváros területén.²⁹ A mai belváros helyén állt egykor e telepített városrész, elkülönülve a püspökség és a káptalani városrésztől. Az itt feltárt régészeti leletanyag forrásokkal is köthető a „hospes”-ek letelepítéséhez. A váci pincék jellegzetessége, hogy a házak alapozása nem közvetlenül az utcák mellett található, hanem azoktól 8–12 méterrel beljebb. Ezek alapján, a váci házak ahhoz a típushoz tartozhattak, amelyet nagyobb léptékben tártak fel a németországi Nienover város területén (11. kép). Ezt a telepes várost a késő középkorban elhagyták, így a későbbi korok által bolygatatlanul maradtak fenn a házak maradványai. Itt a lakószobák alatt többnyire kőből vagy fából készült pince található, amelyen a favázás palló falú lakószoba állt, az utca felé előtte nagyméretű pajtaszerű épületrész helyezkedett el, melynek közepén található a nyitott tűzhely. Erről a háztípusról a helyszínen felépített, szabadtéri néprajzi múzeum jellegű rekonstrukció ad képet.

²⁸ Legant 1998.

²⁹ Mészáros 2016.

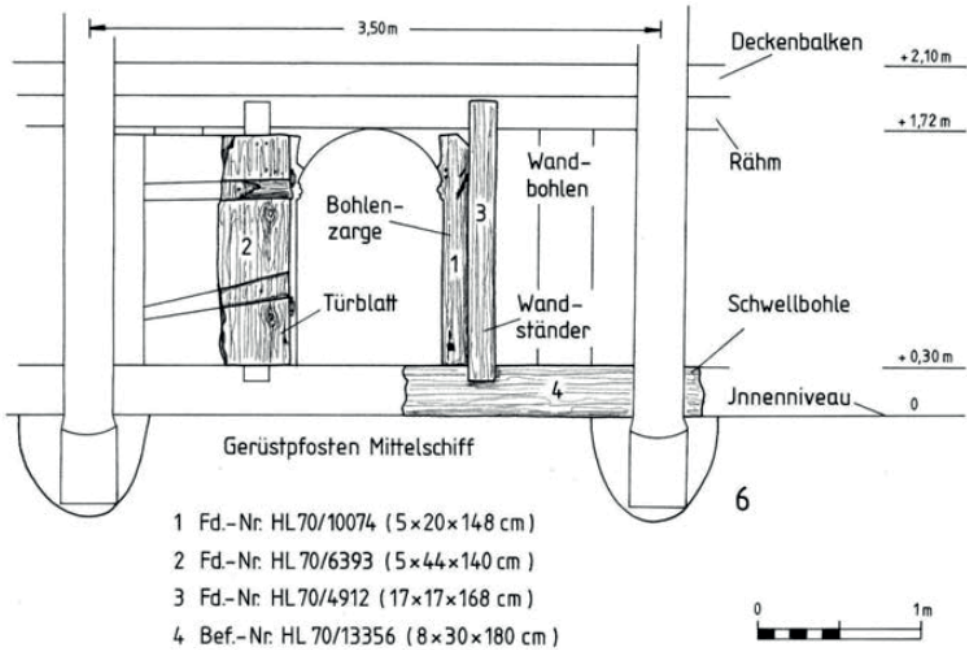

12. kép: Curia Vitkov, 13. századi nemesi kúria rekonstrukciója.

Forrás: <https://www.facebook.com/curiavitkov/photos>, utolsó leírás: 2024.11.22.

Hasonló léptékű, és ugyanabból a korból származó régészeti leletanyagok alapján tervezett épület a szintén szabadtéri néprajzi múzeum jellegű épületegyüttes a csehországi Horní Vitkov-ban (12. kép). A Cseh Tudományos Akadémia kutatásai alapján felépített, középkori udvarház-központ magja egy teljes egészében fából készült, azonban kőalapozású emeletes udvarház. Ennek felépítése sok tekintetben hasonló a Kardoskúton rekonstruálható épületéhez. Számos fennmaradt eredeti elem összevetésével kialakított ablaknyílásai, ajtónyílásai, tűzhelyei, valamint az épület léptéke támpontokat adnak a kardoskúti épület elméleti rekonstrukciójához. Ugyanezen a területen egy szintén nagyon hasonló, félköríves szentélyzáródású román kori templom felépítését is elkezdték. A központi épület mellett számos, a korban elterjedt melléképület típus rekonstrukciója is megjelenik a skanzenben. Ugyanilyen lehetőségeket tartogat a kardoskúti lelőhely, ahol a veremház mellett a földbe mélyített akol is megjelenik a leletanyagban.

A kardoskúti épületen nem nehéz felismerni egy ilyen udvarház alaprajzát. A közelben feltárt plébániatemplom építészeti minősége alapján feltételezhető, hogy ez az épület a birtokos udvarháza volt, amely színvonalában megközelítette a templom ki-

13. kép: Lübeck, földbe ástott 'Ständerbau' szerkezet rekonstrukciós rajza a régészeti adatok alapján. Magyarázatok: Gerüstpfosten= tartóoszlop, Innenniveau= belső járószint, Schwellbohle= talpgerenda, Wandständer= fal-oszlop, Wandbohlen= pallófal, Bohlenzarge= ajtófélfá, Türblatt= ajtószárny, Deckenbalken= födémgerendák. Forrás: Legant 1998: 95. ábra, 234. oldal

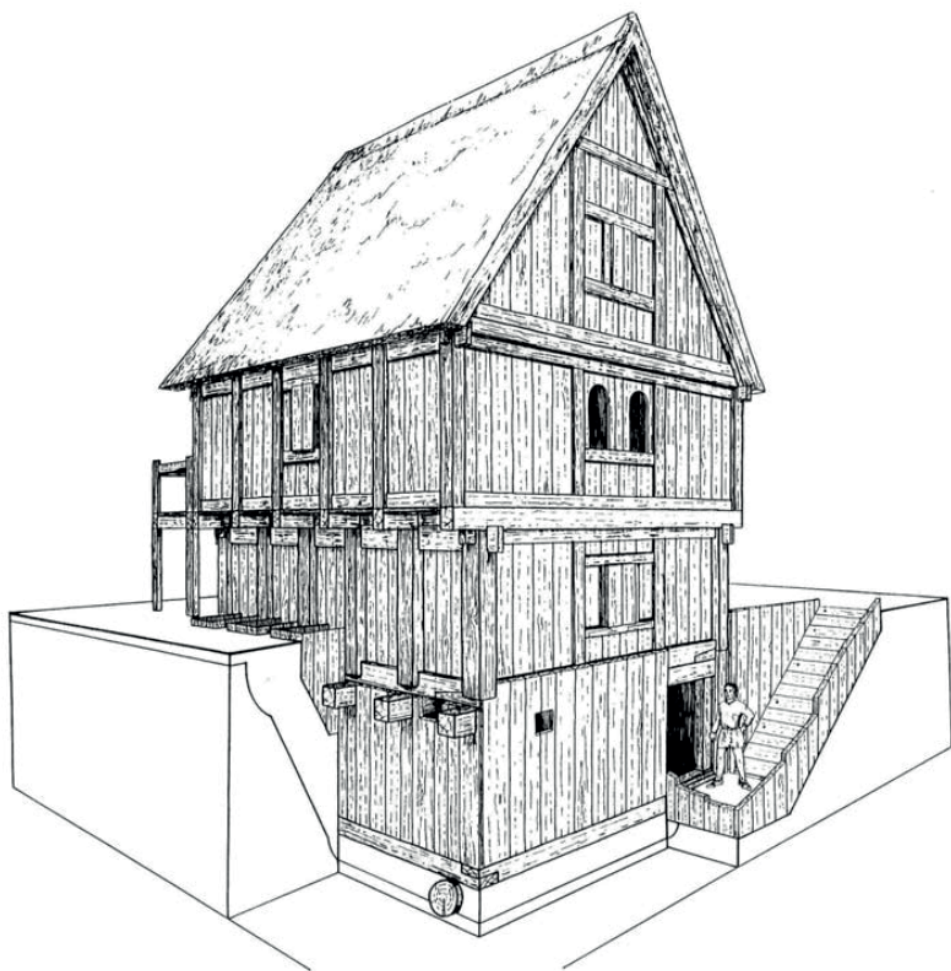
építését. A Lübeckben feltárt 11-13. századi lakóházak közül számos épületnek szinte megegyező régészeti maradványa került elő (13-14. kép).³⁰

Történeti forrásainkból ismerjük, hogy az Árpád-korban a nemesség kúriákban lakott.³¹ Számos településnevünk őrzi elnevezésében a „tornya” nevet, amely az egykori nemesi várakra, udvarházakra utal. A mai Magyarország területén is százas nagyságrendben találhatóak 'Motte'-típusú várak helyei, amelyeknél a nyugat-európai példákhoz hasonló erősítések nyomai figyelhetők meg.³² Többségük közvetlen a kardoskúti udvarház feltételezett pusztulási ideje után, a tatárjárást követő évtizedekben épült. Ezek közül csak nagyon kevés olyan feltárássra adódott lehetőség, ahol a bennük egy-

30 A lübecki példákon látható többek között 'Ständerbau' is: ez a 'Fachwerk'-építésnek olyan, főleg korai időszakra jellemző formáját jelenti, ahol a tartóoszlopok 2-3 szintet átfogó, magas szerkezeti elemek. Néhol a tartóoszlopokat a földbe ásták és a talpgerendákat is ehhez rögzítették. Ezek régészeti nyoma az ágasfás szelemenés építéshez hasonló. A 'Stockwerkbau'-építésnél a talpgerendák és a koszorúgerendák között, szintenként elhelyezett rövid oszlopok állnak.

31 Feld 2010: 501–502.

32 Feld 2015: 365.

14. kép: Lübeck, alapincézett emeletes faház rekonstrukciós rajza a régészeti adatok alapján.
Forrás: Legant 1998: 97. ábra, 236. oldal

kor álló tornyok vagy lakóépületek régészeti nyomát sikerült megfigyelni. A nemesi várak döntő többsége is fából készült. Néhány várnál megtalálhatók a téglából vagy kőből épített tornyok vagy lakóházak maradványai, de a legtöbb épület feltételezhetően gerendavázas volt: ilyen típusú alapozása maradt meg Sorkifalud-Zalak tornyának is.³³ Ásatáson – favázás épületre utaló – nagy mennyiségű paticst is ismerünk Váchar-tyánból, a várhegyről, ahol két toronyszerű épület is azonosítható (15. kép).³⁴

³³ Kiss – Tóth 1990. A Sorkifalud-Zalak vár rekonstrukcióját lásd: <https://castrum3d.hu/index.php/varak/80-zalak>, utolsó letöltés: 2024.11.22.

³⁴ Miklós 1978.

15. kép: Váchartyán, a vár rajzi elméleti rekonstrukciója (Szőke Balázs munkája)

Ugyanilyen jellegű kőépületet tártak fel az Esztergom melletti Helemba szigeten.³⁵ A történeti források által is ismert épület az esztergomi érsek nyári palotájaként funkcionált. Ez az épület 7×16 méter nagyságú volt. Falazata kőből készült, a tér egységes osztatlan volt. A tér közepén – hasonló módon, mint Kardoskúton – egy nagyobb kiterjedésű, kőből készült alapozás látható, ahol feltehetőleg nyílt tűzhely volt. A palota környezetében az egymástól két és fél méter távolságra szabályosan ültetett gyümölcsfák ültető gödrei is előkerültek, ez pedig az épület igen reprezentatív kiépítésre utal. A kardoskútihoz hasonló felépítésű, csak mintegy harmadával nagyobb palotát Róbert esztergomi érsek építkezéséhez köthetjük. Esztergom Szentkirályon ugyancsak kétszotarú, a 12. század elejére datálható házat tártak fel.³⁶ A 2,7×3 és 4×3 méter belvilágú helyiségek fala deszkázat közé döngölt földből épült.

Téglaházat tártak fel a Tura melletti Szentgyörgy elpusztult településének helyén.³⁷ Az itt álló ház 5×15 méter nagyságú volt. A közvetlenül a föld felszínére épített téglafalainak vastagsága 30 cm volt, alig egy teljes téгла vastagságú. Ez az épület is kétszotarú volt, egy rövid konyhaként vagy szenes házként azonosítható, közel három méter hosszú kisebb tér mellett, egy nagyobb, több, mint kilenc méter hosszú terem követte. Itt a kisebb térben tárták fel a tűzhely alapozását. Az épület és a település pusztulását a tatárjárás korára teszi a kutatás. Az épület szerkezeti jellemzői alapján

³⁵ Méri 1960: 105–106.

³⁶ Bálint 1960: 106–107.

³⁷ Miklós 1993: 433–456.

16. kép: Lübeck, emeletes faház rekonstrukciós rajza a „Roter Hahn” történeti szabadidőparkban. Forrás: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=910577631281473&set=pb.100069877324475.-2207520000&type=3>, utolsó leírás: 2024.11.22.

feltételezhető, hogy a feltárt téglafalak egy talpgerendás, „Fachwerk”-szerkezetű épület alapozásához tartozhattak.³⁸ A szerkezeti jellemzők és az analógiák alapján ez az épület is lehetett emeletes kivitelű. Az épületben gazdag leletanyag, köztük egy pénzváltó mérleg is előkerült. Turán, Kardoskúthoz hasonlóan, a templom, a leletanyag alapján meghatározható település túlsó oldalán emelkedett. Turán az udvarház hasonló léptékű és felépítésű épület lehetett, mint amilyen, az ugyancsak szabadtéri néprajzi

³⁸ Az alig 30 cm széles, alapozás nélküli téglafalak arra utalnak, hogy vastag talpgerendák alátámasztására készülhettek, egy favázra, de téglafalkitöltésű épülethez.

17. kép: Bad Kanzach, „Bachritterburg”: a 13. századi fa lakótorony rekonstrukciója
https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Bachritterburg?uselang=de#/media/File:Bachritterburg_Kanzach.jpg

múzeum jellegű, Lübeck-Kücknitz-i „Roter Hahn” történeti szabadidőparkban épült egyemeletes favázas téglalapozású ház (16. kép).³⁹

A tatárjárás utáni időszakból az egyik legjobban ismert, fából épült vár a váchartyáni, mely egykor a Várhegyen állt.⁴⁰ Ennek kéttraktusos lakótornya 9×9 méter alapterületű volt. A dombhát átvágásánál, a „Motte”-dombnak legmagasabb részén egy kisebb, 5×5 méter nagyságú, ugyancsak fából épült torony is tartozott az erődítményhez. A váchartyáni toronyban megfigyelt, szétszórt, részben faragott kövek alapján feltételezhetjük, hogy a toronyban az emeleten kőalapozásra épített kemence vagy szemes kályha is volt. A teljes egészében fából épült vár épületeinek egykori kiterjedését legjobban a nagy mennyiségű patics szemléltette. Nagyon hasonló favárat rekonstruáltak a németországi Bad Kanzachban, mintegy kísérleti régészeti-néprajzi múzeumként (17. kép).⁴¹

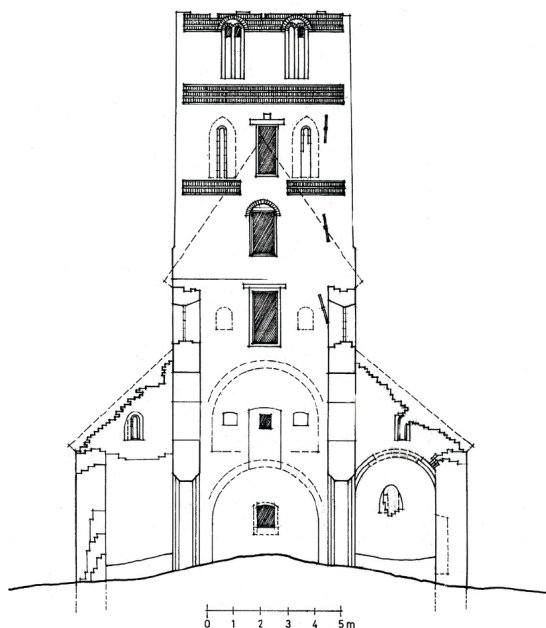
A Mátraszőlős melletti dombokon is hasonló léptékű és felépítésű épület állt.⁴² A forrásokkal is jól datált épület a 13. század végén a Kacsics és a Rátót nemzetség össze-

³⁹ A „Roter Hahn” történeti szabadidőpark honlapja: <https://www.geschichtserlebnisraum.de/rekonstruktionsbauten.html>, utolsó letöltés: 2024.11.22.

⁴⁰ Szőke 2019.

⁴¹ Mittelstraß 2002.

⁴² Simon 1989.

18. kép: Tamáshida, a templom tornya.

Forrás: Szakács 2013a: 26. ábra, 149. oldal

azonosítható egy kéthelyiséges, valószínűleg emeletes, az észak- és nyugat-európai mintákhoz hasonló, nemesi lakóépület. Az udvarház Kardoskúton a kegyúri karzatos templommal együtt, a lovagi kultúra más forrásokból ismert, Árpád-kori elterjedésére utal, és a nemesség megyei jelentőségű középső rétegének lakóköörülményeit reprezentálhatja (19-20. kép). A háztípus megjelenése és az ehhez szükséges épületszerkezetek kivitelezésének ismeretei összefüggésben lehetnek a nagyobb templomépítésekkel. Az alföldi környezetben is számolhatunk olyan hatásokkal, amelyek elősegítették az ilyen lakóépületek elterjedését. Kardoskúttól mintegy 60 kilométerre állt Tamáshida városa, amelyet a tatárjárás során pusztítottak el. A Rogerius mester által is említett település a tatárok előtt egy virágzó telepes város volt.⁴³ Egykori jelentőségére a mára romjaiban fennmaradt temploma által következtethetünk. E templom grandiózus, ötemeletes tornya minden jellegzetességében az észak-német téglagótika korai évtizedeire utal (18. kép).⁴⁴

43 „Mi pedig, akik az erdőkben a gyepek között tartózkodtunk, éjjel futásnak eredtünk Tamáshida, a németek nagy városa felé, amely a Körös mellett fekszik. De a németek semmiképp sem engedtek bennünket átmenni a hídon, sőt a legtöbben arra ösztönöztek, hogy velük együtt védelmezzük jól megerősített városukat.” Rogerius mester siralmas éneke 1243 körül.

https://sermones.elte.hu/szovegkiadasok/magyarul/madasszgy/index.php?file=194_215_Rogerius, utolsó letöltés: 2025.07.23.

44 Szakács 2013a.

19. kép: Kardoskút Hatablak, az udvarház és a templom látképe a valós elhelyezkedésüknek megfelelő pozícióban (Szőke Balázs rekonstrukciója)

20. kép: Kardoskút Hatablak, a templom és az udvarház látképe a valós elhelyezkedésüknek megfelelő pozícióban (Szőke Balázs rekonstrukciója)

Kapcsolattartó szerző:

Szőke Balázs
Gál Ferenc Egyetem
6720 Szeged
Dóm tér 6.
szoke.balazs@gfe.hu

Corresponding author:

Balázs Szőke
„Gál Ferenc” University
Dóm square 6.
6720 Szeged, Hungary
szoke.balazs@gfe.hu

Reference: Szőke, B. (2024). A Kardoskút-hatablakai románkori templom és Árpád-kori udvarház rajzi elméleti rekonstrukciója. *Deliberationes*, 17(2), 47–70.

IRODALOM

- Arnhold, E. & Rieger, D. (2013). *Die Kemenate auf der Hagenbrücke. Virtuelle Rekonstruktion der Kemenate Scheinwelten. 3D Visualisierung.*
<https://www.youtube.com/watch?v=0K1xSgubw34>
- Balassa M., I. (1992). A mándi református templom története. In M. Cseri, & E. Endre (Eds.), *Ház és Ember: A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Közleményei.* (pp. 55–72). (=A Szabadtéri Néprajzi Múzeum évkönyve 8).
https://library.hungaricana.hu/hu/view/ORSZ_SKAN_He_08/?pg=0&layout=s
- Bálint, A. (1960). Esztergom-Szentkirály. *Régészeti Füzetek*, (13), 106–107.
- Bencze, Z., Gyulai, F., Sabján, T., & Takács, M. (1999). *Egy Árpád-kori veremház feltárása és rekonstrukciója.* Budapesti Történeti Múzeum. (=Monumenta Historica Budapestinensia 10).
- Béres, M. (2000). A Hódmezővásárhely-csomorkányi egyház. In T. Kollár (Ed.), *A középkori Dél-Alföld és Szer.* (pp. 193–218). Csongrád Megyei Levéltár.
- Bouwmeester, J. (2016). Frühe Hausentwicklung in mittelalterlichen niederländischen Städten. In M. Goer, D. J. de Vries, B. Furrer, U. Klein, H. Stiewe, & A. Weidlich (Eds.), *West- und mitteleuropäischer Hausbau im Wandel 1150–1350.* (pp. 329–352). Jonas Verlag. (=Jahrbuch für Hausforschung 56).
- Feld, I. (2010). Középkori várak és rezidenciák régészeti kutatása. In E. Benkő (Ed.), *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon.* (pp. 495–520). MTA Régészeti Intézete.
- Feld, I. (2015). A magánvárak építésének kezdetei a középkori Magyarországon a régészeti források tükrében II. *Századok*, 149(2), 333–381.
https://epa.oszk.hu/03300/03328/00014/pdf/EPA03328_szazadok_2015-2_333-381.pdf
- Horváth, F. (2000). Szer plébániatemploma és a település középkori története. In T. Kollár (Ed.), *A középkori Dél-Alföld és Szer.* (pp. 123–142). Csongrád Megyei Levéltár.
- Kiss, G., & Tóth, E. (1990). Sorkifalud-Zalak Árpád-kori vára. In L. Horváth (Ed.), *Castrum Bene 1989. Várak a 13. században.* (pp. 198–202). Mátra Múzeum.
<https://castrum3d.hu/index.php/varak/80-zalak>

- Kertész, R. (2021). *Eltemetett múlt. Szolnok középkora és kora újkora a várásatás tükrében*. Szolnokvár.
https://www.academia.edu/85192180/Eltemetett_m%C3%BAlt_Szolnok_k%C3%B6z%C3%A9pkora_%C3%A9s_kora_%C3%BAjkora_a_v%C3%A1r%C3%A1sat%C3%A1s_t%C3%BCkr%C3%A9ben The Buried Past The Middle Ages and Early Modern Age in Szolnok as Reflected by the Excavations in Szolnok Castle Szolnok 2021
- Laszlovszky, J. (2006). Későközépkori falusi lakóház Tiszaugon. Az alföldi lakóház kialakulásának kérdéséhez. *Studia Caroliensia*, 7(3-4), 295–314.
https://portal.kre.hu/doc/studia/Cikkek/2006.3_4.szam/p-laszlovszky.pdf
- Legant, G. (1998). *Zur Siedlungsgeschichte des ehemaligen Lübecker Kaufleuterviartels im 12. und frühen 13. Jahrhundert. Nach den ältesten Befunden der Grabung Alfstraße-Fischstraße-Schüsselbuden, 1985–1990*. Dissertation, Universität Hamburg.
<https://ediss.sub.uni-hamburg.de/handle/ediss/106>
- Lővei, P. (Ed.). (2002a). *Vas megye I. Vas megye műemlékeinek töredékei. 1., Belsővat – Községzerdahely*. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal. (=Lapidarium Hungaricum 5).
- Lővei, P. (Ed.). (2002b). *Vas Megye műemlékeinek töredékei 2. Magyarszeccsöd-Zsennye*. Kulturális Örökségvédelmi Hivatal. (=Lapidarium Hungaricum 6).
- Méri, I. (1964). Árpád-kori népi építkezésünk feltárt emlékei Orosháza határában. *Régészeti Füzetek (seria nova)*, 12. Magyar Nemzeti Múzeum.
- Méri, I. (1960). Esztergom-Helembai-sziget. Az 1959. év régészeti kutatásai. *Régészeti Füzetek* 13. (pp. 105–106). Magyar Nemzeti Múzeum – Történeti Múzeum.
- Mészáros, O. (2016). *Régészeti kutatás a középkori Vác német városrészében – A Piac utcai mélygarázs területének megelőző feltárása*. Martin Opitz kiadó. (=Opitz Archaeologica 7).
https://real.mtak.hu/64767/1/Vac_Piacutcakotet_reszlet_uvegletek_2016.pdf
- Miklós, Zs. (1978). Árpád-kori földvár Váchartyán-Várhegyen. *Archaeologiai Értesítő*, 105(1), 95–105.
- Miklós, Zs. (1993). XIII. századi nemesi udvarház Tura-Szentgyörgyparton. In É. Maróti (Ed.), *Régészeti tanulmányok Pest megyéből*. (pp. 433–456). Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága. (=Studia Comitatus 22).
- Mittelstraß, T. (2002). Die Rekonstruktion einer hölzernen Turmburg des Mittelalters aus dem Kraichgau. *Kraichgau* 17, 43–49.
https://regionalia.blb-karlsruhe.de/frontdoor/deliver/index/docId/17632/file/BLB_Mittelstrass_Rekonstruktion_Turmburg.pdf
- Olasz, E. ifj. (1954). Árpád-kori temető Kardoskúton. *Archaeologiai Értesítő*, 81(2), 196–201.
- Pálóczi Horváth, A. (2005). Az alföldi késő középkori falusi lakóház: vázszerkezetek és falazatok. In S. Szabó (Ed.), *Hagyomány és változás a népi kultúrában. Tanulmányok a hatvan esztendő Dám László tiszteletére*. (pp. 95–130). Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Múzeumok Igazgatósága. (=A Jósza András Múzeum Kiadványai 58).

- Rácz, T. Á. (2013). Késő középkori ház és pince feltárása Vácon. *Magyar Régészet Online*, évf. n., 1-5. https://files.archaeolingua.hu/2013TA/Upload/Racz_H13TA.pdf
- Rieger, D. (2021). Das „norddeutsche Doppelhaus“ nach Hartmut Rötting. Eine städtische Bauform des hohen Mittelalters. In D. Brandes, M. Geschwinde, H. Pöppelmann, & H. Steinführer (Eds.), *Archäologische Beiträge zur Erforschung der Geschichte des Braunschweiger Landes – Zum Gedenken an Hartmut Rötting (1932–2015)*. (pp. 61–70). Braunschweigische Landesmuseum. (=Forschungen und Berichte des Braunschweigisches Landesmuseum 3).
- Simon, Z. (1989). „Castrum Zeuleus”. *Műemlékvédelem*, 33(2), 93–100.
- Szakács, B. Zs. (2013a). A tamáshidai templomrom. In T. Kollár (Ed.), *A szórvány emlékei*. (pp. 132–165). Teleki László Alapítvány.
- Szakács, B. Zs. (2013b). Csaroda, református templom. In T. Kollár (Ed.) *Középkori templomok a Tiszától a Kárpátokig. Középkori templomok útja Szabolcsban, Beregen és a Kárpátalján*. (pp. 262–269). Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség.
<https://docplayer.hu/1699954-Csaroda-reformatus-templom.html>
- Szatmári, I. (2005). *Békés megye középkori templomai*. Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága.
- Szatmári, I. (2013). Elmélet és gyakorlat Méri István templom- és temetőfeltárásain. *Communicationes Archaeologicae Hungariae 2010–2013*. (pp. 235–249). Magyar Nemzeti Múzeum.
- Szőke, B. (2019). Váchartyán késő Árpád-kori vára. *Várak, kastélyok, templomok. Történelmi és örökségturisztikai folyóirat*, évf. n., 2, 72–77.
- Takács, M. (2001). Az Árpád-kori köznépi lakóház kutatása, különös tekintettel az 1990-es évekre. In M. Cseri & J. Tárnoki (Eds.), *Népi építészet a Kárpát-medencében a honfoglalástól a 18. századig*. (pp. 7–54). Szabadtéri Múzeum és Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok. (=Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Közleményei 58).
- Takács, M. (2010). Árpád-kori falusias települések kutatása Magyarországon 1990 és 2005 között. In E. Benkő & Gy. Kovács (Eds.), *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon*. (pp. 1–67). MTA Régészeti Intézete.
- Zay, O. (2013). Egy Árpád-kori veremház rekonstrukciója. In M. Varga (Ed.), *Fiatal Középkoros Régészek IV. Konferenciájának tanulmánykötete. A Kaposváron 2012. november 22–24. között megrendezett Fiatal Középkoros Régészek IV. Konferenciájának tanulmányai*. (pp. 33–40). Rippl-Rónai Múzeum. (=A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei 2).
- DOI:10.26080/krmkozl.2013.2.